

pod redakcją
Małgorzaty Ewy
Kowalczyk
i Jacka Szymali

F I L M A HISTORIA

Szkice z dziejów wizualnych

F I L M **A HISTORIA**

Szkice z dziejów wizualnych

HISTORIA W MEDIACH T. 1

REDAKTOR PROWADZĄCY

Jacek Szymala

REDAKTORZY SERII

Małgorzata Ewa Kowalczyk, Piotr Kurpiewski

pod redakcją
Małgorzaty Ewy
Kowalczyk
i Jacka Szymali

F I L M A HISTORIA

Szkice z dziejów wizualnych

Kraków 2019

© Copyright by Individual Authors, 2019

Recenzenci

dr hab. Radosław Domke, prof. UZ

dr hab. Karol Sanojca, prof. UW

Redakcja

Tomasz Pasteczka

Na okładce

Bean jour, Leszek A. Nowak, 2006

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Projekt dofinansowany ze środków Wydziału Nauk Historycznych
i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego

ISBN 978-83-8138-061-4

<https://www.doi.org/10.12797/9788381380614>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Introduction	13

CZĘŚĆ I: FILM A HISTORIA STAROŻYTNA I ŚREDNIOWIECZNA

Wojciech Pietruszka (Uniwersytet Wrocławski), <i>Opowieść o złym władcy – filmowe wizerunki cesarza Kommodusa</i>	23
Wawrzyniec Kowalski (Uniwersytet Wrocławski), „ <i>Krwawy spektakl bez mitologizacji</i> ”? O przedstawieniu historii w dokumentalnej serii Chorwaccy królowie	57

CZĘŚĆ II: FILM A HISTORIA NOWOŻYTNA (XVI-XVIII W.)

Anna Drozd (Uniwersytet Wrocławski), <i>Obraz medycyny nowożytnej w filmie Paracelsus (1943)</i>	73
Piotr Kulczycki (Teatr Wolandzki, Warszawa), <i>Rzeź Chéreau i rzeź Dumasa. Przedstawienie nocy św. Bartłomieja w filmie Królowa Margot i jego literackim pierwowzorze</i>	83
Ewa Szeląg, <i>Prawda historyczna wizerunku Iwana IV Groźnego w kinematografii rosyjskiej w filmach Iwan Groźny Siergieja Eisensteina oraz Car Pavla Lungina</i>	101
Sebastian Drzewiński (Uniwersytet Wrocławski), <i>Kmicic w trójwymiarze. O Potopie Jerzego Hoffmana jako adaptacji powieści historycznej</i>	119
Marcin Musiał (Uniwersytet Wrocławski), <i>Matka Joanna od Aniołów. Film a historia</i>	135
Mirosław Stawski (Gminny Ośrodek Kultury w Mietkowie), <i>Metafizyczny wymiar filmu Rękopis znaleziony w Saragossie Wojciecha Jerzego Hasa</i>	157

CZĘŚĆ III: FILM A HISTORIA NAJNOWSZA

Tomasz Rawski (Uniwersytet Warszawski), <i>Lekcja tworzenia wspólnoty. Jugosłowiański film partyzancki a oficjalna polityka pamięci</i>	171
---	-----

Dorota Skotarczak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), <i>Filmowe przedstawienia robotnika w kinie PRL</i>	187
---	-----

CZĘŚĆ IV: KONTEKSTY

Viktoria Vitkovska (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu), <i>Konteksty filmowych portretów Pana Twardowskiego</i>	209
Małgorzata Ewa Kowalczyk (Uniwersytet Wrocławski), <i>Filmowość biografii podporucznik Joanny Żubrowej (1782-1852)</i>	219
Paweł Szafrąński (Uniwersytet Wrocławski), <i>Wybrane premiery czechosłowackich filmów historycznych i wojennych w dzienniku „Rudé právo” w latach 1948-1989</i>	233
Natalia Fabiszewska-Domke (Uniwersytet Zielonogórski), <i>Rozkosz na ekranie. Od erotyzmu do ekstremum. Analiza wybranych produkcji</i>	241
Barbara Techmańska (Uniwersytet Wrocławski), <i>Wykorzystanie filmu w ekspozycjach muzealnych (na wybranych przykładach)</i>	253
Jacek Szymala (Uniwersytet Wrocławski), <i>Rozmowa z Janem Nehrebeckim. Przyczynek do dziejów Studia Filmów Rysunkowych w Bielsku-Białej</i>	263
Bibliografia	273
Filmografia	291
Noty o autorach	295
Indeks nazwisk.....	299

WSTĘP

Od publikacji antologii *Film i historia* pod redakcją Iwony Kurz¹ oraz tomu zbiorowego *Media audiowizualne w warsztacie historyka* pod redakcją Doroty Skotarczak² upłynęła ponad dekada. W międzyczasie ukazał się polski przekład prac Marka Ferro pod tytułem *Kino i historia*³. Historii w filmie poświęcono osobne numery czasopisma filmoznawczego „Kwartalnik Filmowy”⁴ i historycznego periodyku „Historyka”⁵. W 2012 r. wydano po raz pierwszy monografię *Historia wizualna*⁶, rok później pojawiła się książka o średniowieczu w kinie polskim⁷, a ostatnio dwa opracowania polskiego filmu historycznego⁸. Dorobek polski w zakresie historii wizualnej, ze szczególnym uwzględnieniem relacji filmu i historii, został już usystematyzowany⁹. Celem tego zbioru jest przynajmniej częściowe wypełnienie luki, jaką wciąż stanowi temat historii, zwłaszcza starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej (XVI-XVIII w.) w filmie¹⁰. Tom ma szansę stać się przydatny dla historyków, kulturoznawców i filmoznawców. Mamy nadzieję, że

¹ *Film i historia. Antologia*, red. I. Kurz, Warszawa 2008.

² *Media audiowizualne w warsztacie historyka*, red. D. Skotarczak, Poznań 2008.

³ M. Ferro, *Kino i historia*, tłum. T. Falkowski, Warszawa 2011.

⁴ „Kwartalnik Filmowy” 2010, nr 69.

⁵ „Historyka. Studia Metodologiczne” R. 41, 2011.

⁶ D. Skotarczak, *Historia wizualna*, Poznań 2012.

⁷ B. Hojdis, *Obraz średniowiecza w polskiej fabule filmowej*, Bydgoszcz 2013.

⁸ P. Kurpiewski, *Historia na ekranie Polski Ludowej*, Gdańsk 2017; M. Białous, *Spółeczna konstrukcja filmów historycznych. Pamięć zbiorowa i polityka pamięci w kinematografii polskiej*, Gdańsk 2017.

⁹ J. Szymała, *Związki filmu i historii w wybranych publikacjach polskich z lat 1969-1989*, [w:] *Życie społeczne, kultura i polityka w okresie PRL*, red. P. Szymczyk, M. Maciąg, Lublin 2018, s. 30-44; idem, *Od filmoznawstwa historycznego do historii wizualnej. Omówienie wybranych tekstów polskich z lat 2004-2016*, [w:] *Historie alternatywne i kontrfaktyczne. Wizje – narracje – metodologia*, red. E. Solska, P. Witek, M. Woźniak, Lublin 2017, s. 153-171.

¹⁰ Pole to częściowo eksplorowała filmoznawczyni Alicja Helman, publikując na łamach czasopisma „Kino” opracowania filmowych portretów, w tym postaci historycznych żyjących w czasach nowożytnych. Zob. poszczególne numery miesięcznika z lat 2009-2011. Zob. również poszczególne szkice tomu J. Szymała, *Film – Historia – Turystyka*, Kraków 2016.

okaże się inspiracją dla badaczy, a ewentualne polemiki z sądami lub interpretacjami autorów będą stanowić impuls do dalszego rozwoju nauk humanistycznych.

Opracowania tworzące tom stanowią wyniki dociekań badaczy związanych z kilkoma krajowymi ośrodkami naukowymi: Uniwersytetem Wrocławskim (10)¹¹, Uniwersytetem Warszawskim (3)¹², Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1), Uniwersytetem Zielonogórskim (1) i Uniwersytetem Ekonomicznym we Wrocławiu (1). Wszystkie artykuły dają się zaklasyfikować jako szkice z historii wizualnej – choć autorzy stosują różnorodne metodologie i ujęcia, wpisują się w ogólną definicję tej subdyscypliny historii. Teksty zostały podzielone na cztery grupy pod względem chronologii i tematyki.

Część pierwsza (Film a historia starożytna i średniowieczna) zawiera dwa artykuły. Rozpoczyna ją obszerne studium historyka starożytności Wojciecha Pietruszki na temat filmowego obrazu panowania cesarza Kommodusa. Autorem następnego artykułu jest Wawrzyniec Kowalski, archiwista i bałkanista, który omówił zaprezentowaną w serialu historycznym *Chorwacy królowie*¹³ (2011) wizję średniowiecza. Badacz zauważył, że została ona stworzona z dużym pietyzmem – nie tylko zgodnością z realiami, ale także klimatem wieków średnich. Istotną wartością serialu jest udział konsultantów historycznych – sławistów i historyków zachodnich, jak np. Jacques Le Goff (1924-2014).

Część druga [Film a historia nowożytna (XVI-XVIII w.)] mieści sześć tekstów. Anna Drozd zajęła się analizą filmu Georga Wilhelma Pabsta *Paracelsus* z punktu widzenia historii medycyny nowożytnej. W artykule przybliżono historię filmu, przedstawiono jego przebieg, zwrócono również uwagę na ekranowy obraz wybranych kwestii szczegółowych. Z jednej strony jest to opracowanie z dziedziny historii kina, omawiające mało znany, propagandowy film biograficzny powstały w III Rzeszy. Z drugiej zaś autorka proponowała przyjrzenie się detalom. Z lektury artykułu czerpiemy wiedzę o kinie III Rzeszy i o medycynie nowożytnej.

Następnie zamieszczono szkic Piotra Kulczyckiego poświęcony nocy św. Bartłomieja (23/24 sierpnia 1572), będącej przedmiotem namysłu w kontekście utworu literackiego na temat tych wydarzeń i jego filmowej adaptacji. Artykuł *Rzeź Chéreau i rzeź Dumasa. Przedstawienie nocy św. Bartłomieja w filmie Królowa Margot i jego literackim pierwowzorze* jest wersją pracy licencjackiej przygotowanej w 2011 r. w Instytucie Historycznym Wydziału Historycznego Uniwersytetu

¹¹ Do liczby tej zaliczamy artykuł Mirosława Stawskiego (Gminny Ośrodek Kultury w Mietkowie), który w czasie jego przygotowywania był studentem w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego.

¹² Do liczby tej zaliczamy artykuł Ewy Szelaąg, absolwentki Uniwersytetu Warszawskiego, stanowiący wersję pracy dyplomowej przygotowanej na tejże uczelni.

¹³ Oryg. tytuł *Hrvatski kraljevi*.

Warszawskiego. Kulczycki, bazując na materiale w postaci powieści Aleksandra Dumasa oraz filmie *Królowa Margot*, zaproponował interesujący pisarsko szkic historyczno-wizualny na temat słynnej masakry hugenotów. Pewne znaczenie dla popularyzacji historii ma w artykule forma, jaką nadał tekstowi autor, zajmujący się teatrem także w sposób praktyczny – jako reżyser. W rezultacie powstało historyczno-wizualne studium „nocy bartłomiejowej”, wykorzystujące narzędzia i metody teatrologii.

Artykuł Ewy Szelaąg *Prawda historyczna wizerunku Iwana IV Groźnego w kinematografii rosyjskiej w filmach Iwan Groźny Sergieja Eisensteina oraz Car Pavla Lungina* stanowi wersję części pracy licencjackiej powstałej w 2011 r. w Katedrze Studiów Interkulturowych Uniwersytetu Warszawskiego na kierunku kulturoznawstwo. Autorka zajęła się dobrze znanym w filmoznawstwie obrazem Sergieja Eisensteina i porównała go z nowym, w momencie pisania pracy, filmem Pavla Lungina *Car*. Szelaąg skorzystała z sugestii metodologicznych analizy filmu jako źródła historycznego, zaproponowanej przez Ryszarda Wagnera w 1974 r., choć w pewnym sensie wciąż aktualnej. Praca ulegała licznym modyfikacjom w związku z dodatkowymi kwerendami prowadzonymi w bibliotekach rosyjskich.

W artykule *Kmicic w trójwymiarze. O Potopie Jerzego Hoffmana jako adaptacji powieści historycznej* Sebastian Drzewiński nawiązał do metafory trójkąta użytej przez konsultanta *Potopu* Adama Kerstena. Jeden wierzchołek symbolizował XVII w. (czas najazdu szwedzkiego), drugi – XIX w. (powieść Henryka Sienkiewicza i zawarty w niej obraz XVII w.), trzeci zaś – XX w., czyli czas powstania filmu i filmowej wersji wydarzeń. Drzewiński zaproponował metaforę czworokąta, dodając kolejny wierzchołek wraz z powstaniem nowej, odświeżonej (i okrojonej) wersji filmowego *Potopu*. Artykuł jest rozszerzoną wersją pracy zaliczeniowej napisanej pod kierunkiem Jacka Szymali w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego w roku akademickim 2014/2015.

W następnym tekście tomu Marcin Musiał podjął się próby pokazania historyczności filmu *Matka Joanna od Aniołów*. Przedstawił w tym celu wydarzenia będące inspiracją pierwowzoru literackiego, czyli opowiadania Jarosława Iwaszkiewicza. Skupił się na obrazie filmowym jako adaptacji Iwaszkiewicza, ale także na nawiązaniach do opętania zakonnic we francuskim Loudun. Musiał poszukiwał w filmie „śladów” czasów nowożytnych. Okazało się, że urszulanki, które Iwaszkiewicz, a później Kawalerowicz przenieśli na XVII-wieczną Smoleńszczyznę, pojawiły się na tamtych terenach znacznie później. W samym filmie rzeczywiście możemy odnaleźć wskazówki świadczące o tym, że mamy do czynienia z okresem staropolskim – ubiór, architektura, język. Owe zawiłości usiłował uporządkować autor artykułu. W rezultacie powstał szkic z historii wizualnej, spojrzenie na film z perspektywy historyka i historyka sztuki.

Autorzy kompetentnie poruszają się po obszarze rozlicznych dyscyplin naukowych (m.in. historii, filmoznawstwa, dydaktyki, kulturoznawstwa). Zaproponowana publikacja posiada logiczny, przemyślany układ, co niewątpliwie jest wynikiem precyzyjnie zaplanowanego (i zrealizowanego) doboru prac. Autorzy sięgają do tematyki słabo obecnej w literaturze przedmiotu i biorą pod uwagę najnowsze zdobycze i odkrycia. Nadają swoim teoretycznym rozważaniom jak najbardziej użyteczny charakter, wielokrotnie odnosząc je do kwestii edukacyjnych i dydaktycznych. Z pewnością lista potencjalnych odbiorców tego zestawu materiałów jest szeroka – od studentów kierunków humanistycznych poczynając, a na ludziach z branży filmowej kończąc. Warto też zwrócić uwagę, że zebrany materiał został opracowany starannie pod względem edycyjnym, co przy tego typu pracach wymagało sporego nakładu pracy.

(dr hab. Karol Sanojca, prof. UW)

Teksty zostały ułożone chronologicznie pod względem analizowanej w nich historii na ekranie. Większość autorów skupiła się przede wszystkim na analizie filmów fabularnych, dzięki czemu publikacja stała się niezwykle cennym materiałem dla historyków, kulturoznawców, filologów oraz filmoznawców. Z pewnością okaże się też inspiracją dla wielu badaczy i przyczyni się do dalszego rozwoju dyscyplin naukowych traktujących w swych rozważaniach o filmie. Omówione teksty mają rzecz jasna charakter zróżnicowany. Łączą je jednak niewątpliwie dwie cechy: wszystkie tyczą się filmu w ujęciu naukowym, ukazując wiele aspektów z historycznego punktu widzenia, oraz wszystkie stoją na wysokim poziomie naukowym.

(dr hab. Radosław Domke, prof. UZ)